

Ольга Гончар

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), honchar_o_t@ukr.net

ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОГО КОСТОМАРОВОЗНАВСТВА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

У статті аналізується стан вивчення постаті визначного українського вченого та громадського діяча М. Костомарова у сучасній вітчизняній соціогуманітаристиці. Основна увага звертається на міждисциплінарний характер досліджень та розширення їх предметного поля. Актуалізуються проблеми, наявні у сучасному студіюванні образу М. Костомарова. Відповідно до них визначено ряд наукових, науково-організаційних та суспільних завдань, які необхідно розв'язати для реконструкції багатомірною образу діяча як представника інтелектуальної еліти XIX ст. та популяризації його внеску у формування української національної ідеї. Здійснено авторську періодизацію костомаровознавства як окремої дисципліни в українській соціогуманітаристиці. У загальних рисах проаналізовано відзначення 200-річчя М. Костомарова в Україні у 2017 р.

Ключові слова: костомаровознавство, соціогуманітаристика, українська історіографія, джерельне поле, ювілей М. Костомарова.

Olga Gonchar

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow, Department of Ukrainian historiography,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), honchar_o_t@ukr.net

SOURCES OF MODERN KOSTOMAROVOSNAVSTVO: AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

The article analyzes the study status figures prominent Ukrainian scientist and public figure N. Kostomarov in modern domestic of Socio Humanities sciences, The main attention is drawn to the interdisciplinary nature of research and the expansion of their subject field. Updated the

problems existing in the contemporary study of image M. Kostomarov. According to them, identified a number of scientific, organizational and social problems to be solved for the reconstruction of multidimensional image as a representative figure of the intellectual elite of the nineteenth century and promote its contribution to the formation of Ukrainian national idea. Done author periods of the study of Kostomarov, as a separate discipline in Ukrainian Sociohumanities sciences. In general, the analysis of celebrating the 200th anniversary M. Kostomarov in Ukraine in 2017.

Keyword: *study of Kostomarov, Sociohumanities sciences, Ukrainian historiography, source field, anniversary M. Kostomarov.*

Сучасна українська історична наука стоїть перед численними викликами, які зумовлені суспільно-політичними змінами в нашій державі. З одного боку ми спостерігаємо наслідки економічної кризи, коли акцентується увага на розвитку тих галузей науки, які можуть вивести вітчизняну економіку на якісно новий рівень. При цьому соціогуманітарна сфера залишається поза увагою суспільства. З іншого боку, історія знає безліч прикладів, коли кардинальні зміни у суспільстві здійснюються тільки через трансформацію свідомості людини. Ігнорування соціогуманітарного фактору розвитку людської спільноти тягне за собою, як мінімум, гальмування будь-яких реформ.

Необхідно врахувати ще один момент сьогодення: Україна стала об'єктом інформаційної війни, в якій мають значення усі сфери, що впливають на свідомість суспільства. І тому соціогуманітаристика повинна прийняти виклик, щоб виробити власні підходи до вирішення проблеми. Наразі, найактуальнішим сьогодні є формування інноваційної людини, а це, в свою чергу, не можливо без розвитку гуманітарних наук. На жаль, зараз ця сфера наукових досліджень переживає не найкращі часи, однак прогрес відбувається всупереч усім економічним перепонам. Сучасний дослідник прагне до оновлення методології, пошуку нових підходів у соціогуманітарних студіях, створення нової наукової парадигми. За останнє десятиліття у цій царині спостерігається взаємовплив досягнень різних дисциплін і створення міждисциплінарного гранд-наративу.

Здобуття Україною державної незалежності, культурне відродження, зростання національної самосвідомості та необхід-

ність впливати на цей процес шляхом розвитку соціогуманітаристики ставлять перед вітчизняним дослідником завдання детального вивчення проблем, пов'язаних з розумінням процесу формування особливостей української нації, піднесенням національної самосвідомості, її інтелектуального, політичного та духовного розвитку. Пріоритетного значення набуває переосмислення діяльності ряду українських науковців, які творили в складних умовах бездержавного існування України, де домінуюча нація прагнула асимілювати наш народ, розчинивши його у загальноімперській масі. Протистояти зросійщенню українства взялося покоління українофілів, серед яких Микола Костомаров (1817–1885) посідає чи не найпомітніше місце. Його образ є багатограним, з власними протиріччями та навіть дивацтвами, але адекватно оцінити його масштабність можна лише на тлі тієї доби.

Переживаючи новий етап у національному відродженні, ми повертаємо свій погляд у епоху XIX ст., коли подібні процеси вже відбувалися на українських теренах, і вони мали певні закономірності. Їх аналіз дасть змогу уникнути помилок минулого і передбачити проблеми, які можуть виникнути найближчим часом.

У сучасній українській історіографії існує багато напрямів, які присвячені вивченню життя і творчості визначних постатей історичної науки. Особливого значення набуває студіювання спадщини вчених, які перебували у незаслуженому забутті в радянські часи. Микола Костомаров – непересічна особистість епохи XIX ст. і персона нон-грата радянської історіографії. За роки незалежності України його доробок поступово повертається у вітчизняну історіографію, а інтелектуальна біографія переосмислюється. Нині склався повноцінний науковий напрям – костомаровознавство, що об'єднує численну когорту гуманітаріїв та їх студіювання окресленої теми. Він має власну історію і може пишатися розлогим спектром дослідницької тематики, але це тільки початок. Розширюється горизонт костомаровознавчих студій, виникає безліч дискусійних проблем, пов'язаних з творчістю Миколи Костомарова і його місцем в українській науці. Все це свідчить про позитивну динаміку у розвитку напрямку, і

ми з впевненістю можемо констатувати, що сучасна українська історіографія довела свою спроможність здійснити новий історіографічний синтез (в т.ч. в галузі костюмарознавства), який характеризується неквапливим звільненням від «чужих» ідеологічних стереотипів та нав'язаних концепцій. Однак швидкість оновлення здебільшого не встигає за потребами. Саме зараз на часі визначити перспективи, окреслити лакуни, виявити нові джерела, оновити методологічну базу і цим сприяти подальшій еволюції досліджень.

Костюмарознавство як науковий напрям бере свій початок з кінця XIX ст. На сьогодні стало очевидним, що вивчення життя і творчості вченого відбувалося циклічно. І це зрозуміло, адже за більш ніж столітню історію дослідження спадщини Миколи Костюмарова у науковій спільноті складалося неоднорідне відношення до самого вченого і його ролі в українській науці. На нашу думку, варто виокремити таку періодизацію історії формування напрямку.

1. 1885–1917 рр. Одразу після смерті Миколи Костюмарова почалося видання мемуарної літератури, без якої важко було б створити його образ, побачити вченого як людину свого часу, наукового і громадського діяча, публіциста і т. д. Одних тільки некрологів, які здебільшого були мемуарними, вийшло більше сорока. До спогадів долучилися його близькі, друзі, знайомі, учні тощо. З'явилися перші критичні дослідження. Це була перша хвиля костюмарознавства, що заклала надійні підвалини для подальших студій. У часи бурхливих революційних змін інтерес до Костюмарова зменшився, значних праць майже не з'являлося.

2. 1920–1930 рр. Нова хвиля публікацій про М. Костюмарова, в т. ч. й архівних матеріалів. Ряд українських вчених, серед яких Д. Дорошенко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Міяковський, І. Житецький, В. Данилов, Н. Бухбіндер та багато інших присвячують вченому свої роботи. Тоді світ побачило зібрання творів російською та українською мовами, перевидання окремих праць, а також видання корпусів епістолярної спадщини. Тут свій внесок у костюмарознавство зробили ті, хто виховувався на творах М. Костюмарова.

3. 1940–1980-ті рр. У радянській історіографії Миколі Костомарову теж було відведено певне місце, але на тлі критики буржуазного націоналізму. Характеристики вченого були переважно тавруючими, однак крізь жорстку цензуру проривалися поодинокі розвідки, які свідчили, що без вченого не можна уявити собі українську романтичну історіографію, етнографію та громадсько-політичне життя XIX ст. загалом. На початку 1970-х рр. були зроблені вкрай важливі кроки у реабілітації вченого та поступового повернення його спадщини до наукового обігу. І тут варто наголосити, що ця заслуга належить доктору історичних наук, професору Ю. Пінчуку (1937–2013), який не побоявся взятися за досить складну й небезпечну для історика-початківця справу. Всі свої наступні наукові потуги вчений присвятив цій непопулярній для тогочасної радянської історіографії постаті. Наприкінці 1980-х дослідники скористалися певною демократизацією політичного життя і знову повернулися до вивчення доробку Костомарова.

4. З 1991 р. донині ми прагнемо ставити нові питання до давнього змісту, тому інтерес до творчості М. Костомарова постійно зростає. Він виявляється у кількох напрямках: по-перше, публікації його праць, по-друге, аналіз окремих аспектів творчості вченого, по-третє, розширення джерельної бази дослідження його спадщини. Причому, науковці розглядають усі грані таланту Костомарова, наголошуючи, що він унікально поєднував майстерність публіциста, письменника, історика, полеміста, етнографа, археографа та суспільно-політичного діяча. До сьогодні триває дослідження спадщини М. Костомарова з точки зору сучасних вимог науки. Предметом вивчення стають усі галузі, які розробляв вчений – історія, історіософія, філософія, етнографія, етнопсихологія, літературознавство, публіцистика, політологія, методологія наукових досліджень тощо. Приємно відзначити, що постать вченого та його творчість знову стають актуальними й популярними. Вона опиняється у сфері студійних інтересів величезної кількості дослідників різних поколінь. По-новому його оцінює когорта старших вчених, які в радянський період могли звертатися до спадщини Костомарова лише побіжно, а висловлювати свої судження поміж

стрічок. Молоді вчені звертають свою увагу на широкий діапазон наукових уподобань М. Костомарова і намагаються осучаснити його, ввести в інтердисциплінарний простір, виявити нові джерельні комплекси, описати доробок вченого на тлі загальноєвропейського контексту розвитку соціогуманітаристики. Перевидання творів, створення бібліографічних довідників, енциклопедичних видань, монографій, дисертацій, розвідок окремих аспектів творчості вченого – ось лише узагальнення картина досягнень сучасного костомаровознавства. Ажіотаж навколо творчості Миколи Костомарова виносить на поверхню ряд проблем, які пов'язані з необхідністю створення нової рецепції його спадщини, інтелектуальної біографії, розширення поглядів на соціокультурне оточення, виявлення особливостей наукової лабораторії, актуалізацію раніше заборонених творів та постаті самого вченого на тлі українського інтелектуального середовища, суспільно-політичних та мовно-культурних процесів тощо. Позитивною рисою становлення костомаровознавства є традиція проведення науково-теоретичних заходів, зокрема Костомаровських читань, яка склалася з 2002 р.¹

У своєму дослідженні ми хотіли б детальніше зупинитися на джерельному полі костомаровознавчого дискурсу. Як було зазначено вище, спадщина вченого є багатовимірною, тому для оцінки її інтелектуальної вартості спочатку слід детально розкрити внесок Миколи Костомарова у розвиток кожного наукового напрямку, яким він займався. Отже, перед костомаровознавством стоїть нелегке завдання: дослідити та оцінити життя, діяльність і творчі здобутки вченого, а також показати його місце у вітчизняному й світовому науковому та історичному процесах. Як міждисциплінарна наука, костомаровознавство базується на власній джерельній основі і має певну структуру.

Аналізуючи постать М. Костомарова, необхідно враховувати, що формування його світогляду відбувалося циклічно, відпо-

¹ Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь; Вступ. ст. і заг. ред В. А. Смолія. – К.: Вища шк., 2005. – С. 523.

відно до різних хронологічних періодів життя. Тому потрібно відштовхуватися від наступної хронологічної таблиці:

- 1) 1817–1837 рр. – дитинство і юність вченого;
- 2) 1837–1843 рр. – харківський період;
- 3) 1843–1847 рр. – викладацька діяльність, участь у Кирило-Мефодіївському братстві;
- 4) 1847–1858 рр. – арешт, саратовський період;
- 5) 1858–1885 рр. – петербурзький період.

Кожен із етапів життєвого шляху М. Костомарова доречно поділити на субперіоди. Це пов'язано зі зміною місця проживання та характеру діяльності у короткочасному вимірі. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити петербурзькому відрізку життя вченого, оскільки він найдовший та відрізняється багатим доробком зрілого дослідника, який знаходився на піку своєї популярності. Також слід звернути увагу на вплив суспільно-політичної ситуації в Російській імперії, яка характеризувалася спочатку послабленням, а згодом посиленням тиску на українофільський рух.

Цей напрям костомаровознавства має свою джерельну базу, що складається із архівних та опублікованих документів, які географічно досить розпорошені. Саме джерелознавчу складову наукового костомаровознавства ми хотіли б розглянути докладніше.

Отже, історичні джерела – це найважливіше підґрунтя розвитку задекларованої дисципліни. Формування джерельної бази костомаровознавства почалося ще за життя вченого. Наприклад, його рукописи і приватний епістолярій перебував у розпорядженні осіб, які входили до його соціокультурного оточення. Одразу після смерті М. Костомарова значна їх частина за традицією була передана вдові А. Костомаровій, яка сформувала і у 1894 р. подарувала величезну колекцію Імператорському університету Св. Володимира у Києві (1425 книг та 29 рукописів²). Однак це лише частина матеріалів, які після смерті вченого осіли у різноманітних зібраннях музеїв, бібліотек, рукописних відділів та архівів. Особливо активно вони публі-

² Там само. – С. 224.

кувалися до 1930 р. Після цього і аж до кінця 1980-х рр. доступ до архівів обмежувався радянською владою. За невеликим виключенням ми маємо можливість познайомитися з архівними джерелами, які пов'язані з М. Костомаровим. Ця джерельна база є невичерпною скарбницею для костомаровознавців різних напрямів і буде, на нашу думку, слугувати науковцям ще багато років, аж поки вони не вивчать її всебічно.

Цікавою є ще одна джерельна тема, а саме дослідження музейних колекцій Києва, Харкова, Рівного, Прилук тощо. Належна увага до цієї лакуни костомаровознавства, безумовно, призведе до відкриття дуже цікавих аспектів стосовно пам'яті про Миколу Костомарова та репрезентації його образу для широкої аудиторії поціновувачів музейного надбання.

Окрім хронологічного підходу варто виокремити і дисциплінарний. Спочатку бажано було б дати належну оцінку досягненням вченого у окремих напрямках, таких як етнографія, фольклористика, етнопсихологія, політологія, археографія, джерелознавство, мовознавство, літературознавство, історія, археологія і т. д. Звичайно, тут українськими гуманітаріями вже досягнуто певних успіхів, але більше уваги слід приділити міждисциплінарним перехрестям спадщини М. Костомарова, яких було досить багато і які виникають сьогодні у процесі розвитку різних підходів до осмислення його творчого доробку.

Попри усі перераховані здобутки, сучасне костомаровознавство перебуває на етапі становлення і має комплекс проблем, які необхідно розв'язати. Умовно їх можна поділити на три групи: наукові, організаційні та суспільні. До наукових проблем відносимо:

1. Уся творча спадщина М. Костомарова потребує сучасного українського літературного перекладу і академічного видання з усім необхідним інструментарієм і бажано великим тиражем.

2. Окремо мають бути комплексно опубліковані спогади вченого та мемуари про нього.

3. Комплексне видання епістолярної спадщини, яка за своїм інформаційним ресурсом не поступається іншим джерелам і, безумовно, відіграє надважливу роль у розвитку костомаровознавства, ускладняється у зв'язку з тим, що вона розпорошена і

частково зберігається в архівних і музейних колекціях Росії. Наразі необхідним є видання хоча б вибраних листів.

Науково-організаційні завдання:

1. Необхідно переглянути доробок вченого з точки зору новітніх досягнень філософії, методології, історіософії, соціології, політології, етнології, літературознавства та інших гуманітарних дисциплін, оскільки творче надбання М. Костомарова досить багатопланове, а його праці започаткували декілька важливих напрямів у гуманітарних науках.

2. Костомаровознавча тематика має посісти своє місце серед учнівських та студентських наукових і науково-популярних робіт. Багатовимірна спадщина вченого і неординарність його особистості дають підстави розширити напрями пізнання молодим поколінням нашого духовного надбання позаминулого століття. На це слід звернути увагу вчителям і викладачам гуманітарних дисциплін.

3. Доречно було б проводити всеукраїнські міждисциплінарні наукові заходи, а результати публікувати як у збірниках матеріалів цих заходів, так і науково-методологічних фахових виданнях, як це роблять, наприклад, шевченкознавці. Ці завдання можна вирішити спільними зусиллями науковців-гуманітаріїв (істориків, краєзнавців, музеєзнавців, архівістів, літературознавців, політологів, етнологів тощо), видавців та чиновників.

Суспільні завдання українського костомаровознавства:

1. Вирішення проблеми увічнення пам'яті М. Костомарова. Декілька років тому активістами Києва та Чернігівщини було піднято і зрушено з місця питання відбудови музейного комплексу в с. Дідівці Прилуцького району. Необхідно поновити справу найближчим часом, залучивши до цього якомога більшу аудиторію (науковців, журналістів, чиновників, громадських діячів, молодь).

2. На честь 200-річного ювілею М. Костомарова, який ми відзначаємо у цьому році, в Україні пройшов ряд наукових і громадських заходів, які вшанували ім'я великого українця в місцях, що пов'язані з вченим у різні періоди його життя. Це міжнародна наукова конференція «Микола Костомаров і

Україна», що відбулася 16–17 травня у стінах Інституту історії України НАН України у Києві, а також у м. Прилуки і в с. Дідівці. Працювала виставка у Національному музеї літератури України та бібліотеці імені Миколи Костомарова (Київ), її змогли побачити широкий загал відвідувачів. Із загальнодержавних заходів поки-що здійснено лише випуск ювілейної монети (тираж 25 000, номінал 2 гривні)³. Ще ряд заходів відбулися у Рівному й Харкові. Увагу постаті Костомарова приділили окремі засоби масової інформації (насамперед, радіо), але загалом це тільки частково відповідає суспільним потребам і запитам сьогодення. Масштаби мають бути значно більшими. На жаль, ювілею М. Костомарова держава не надала такої уваги, як, наприклад, аналогічній річниці Т. Шевченка. Нами були підготовлені проекти Постанови Верховної ради України та Указу Президента України, але вони залишилися на папері. Звичайно, у країні, яка знаходиться в стані війни, є багато на перший погляд важливіших проблем, аніж ювілеї, однак саме у найскладніші періоди нашої історії українській інтелектуальній еліті вдавалося консолідуватися шляхом ушанування пам'яті наших велетнів, бо вони завжди були символом неперервності української славної історії й державності. Очевидно, відповідальність за охорону і примноження нашого духовного надбання в образі Миколи Костомарова знову лягає на нечисленні ряди українських гуманітаріїв. Сподіваємось, що їхній інтелект здійснить нелегку місію творення нового українського костомаровознавства як рівноправної складової сучасної європейської соціогуманітаристики.

Микола Костомаров – великий український патріот, талановитий вчений, фундатор багатьох наукових напрямів, неперевершений майстер конструювання нашої історії. Нам варто віддати належну шану його пам'яті. Лише спільними зусиллями ми можемо перетворитися на вдячних нащадків, заради яких він невтомно працював усе своє життя.

³ Пам'ятна монета «Микола Костомаров» // <http://tyzhden.ua/News/190541>

REFERENCES

1. Smolii, V. A., Pinchuk, Yu. A. & Yas, O. V. (2005). *Mykola Kostomarov: Vikhy zhyttya i tvorchosti: Entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].